

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСТА І ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ

В статті проаналізований зарубіжний досвід формування та функціонування приміської зони (на прикладі міст Париж, Лондон, Токіо, Шанхай). Розглянуто питання планового розвитку міст, регулювання економічних, соціальних, демографічних процесів міста і приміської території в США. Сформульовані основні акценти державного втручання, планового розвитку приміських територій на теренах СРСР. Виділені напрями регулювання розвитку міст в СРСР.

В статье проанализирован зарубежный опыт формирования и функционирования пригородной зоны (на примере городов Париж, Лондон, Токио, Шанхай). Рассмотрены вопросы планового развития городов, регулирования экономических, социальных, демографических процессов города и пригородной территории в США. Сформулированы основные акценты государственного вмешательства, планового развития пригородных зон на территории СССР. Выделенные направления регулирования развития городов в СССР.

The paper analyzed foreign experience of formation and functioning of the suburbs (for example, Paris, London, Tokyo, Shanghai). The question of planned urban development, regulation of economic, social, demographic processes of the city and suburban areas in the United States. Formulated the main focus of government intervention, the planned development of suburban areas on the territory of the USSR. Selected areas of regulation of urban development in the USSR.

Постановка проблеми. Місто – це основна соціально-економічна і адміністративна одиниця країни, економічний, транспортний, науковий, культурний центр, вплив якого поширюється на приміські території. В результаті чого формується особливий приміський комплекс, який характеризується тісними зв'язками місто – приміська зона і відбувається взаємопроникнення міських і сільських функцій. Проте і проблеми, які виникають, також вагомі і потребують свого вирішення. Однією з головних проблем великих міст 20 ст. стала проблема концентрації, забруднення, практичної відсутності рекреаційної діяльності міських жителів. Тому постало питання про обмеження надмірної концентрації населення і виробництва та можливість вирівнювання ступеня розвитку міста і приміської території. В 1820 р. в світі було тільки одне місто, яке

нараховувало 1 млн. жителів (м. Лондон). В 1910 році – уже 11, п'ять з яких були в Європі, в 1980 р. – 227 міст, в яких проживало більше 653 млн. чол. (37% міських жителів). В 1950 р. у світі було всього 6 міст з населенням більше 5 млн. чол., в 1980 р. таких міст вже стало 26 і в них проживало 252 млн. чол.. Міста з населенням більше 5 млн. чол. є наразі на кожному континенті [2,3].

Невирішена частина проблеми. У полі зору фахівців різних наукових напрямків розглядаються питання визначення сутності поняття «приміська зона», обмеженості зростання міст, функцій приміської зони. Проте системного аналізу зарубіжних та вітчизняних джерел з питань формування та функціонування приміської зони проведено недостатньо, що і визначило мету статті.

Виклад основного матеріалу. На конференції Міжнародної федерації з житлового будівництва і планування міст в 1924 р. обговорювалось питання про обмеженість зростання великих міст. У Великобританії в 1937 р. було засновано спеціальну урядову комісію з вивчення проблем високорозвинених регіонів, яка підготувала відому «доповідь Барлоу» з розгорнутою програмою майбутньої реконструкції економіки районів, в тому числі приділялась значна увага щодо розробки планувальних заходів, регульованого розміщення економіки. Поряд з тим розглядалось питання розвитку міських агломерацій і зокрема обмеження їх зростання (Великий Лондон). Законодавчий акт у Великобританії 1946 р. поклав початок державній політиці з питань регулювання розвитком великих міст. За період з 1942 по 1950 роки було побудовано 14 нових міст, розрахованих в перспективі на 80-100 тис. чол. До початку 1972 р. у Великобританії уже було побудовано 32 нових міста, які виконували завдання розвантаження Лондона, Бірмінгема, Манчестера та інших великих міст. Будівництво нових міст відбувалося в основному на малоцінних землях (не придатних для введення ефективного сільського господарства), розташованих біля

залізничних і автомобільних доріг, що ведуть до Лондона. Деякі міста (м. Харлоу) будувалися майже в чистому полі, інші (м. Базільдон) – на основі вже існуючого поселення. У нових містах створювалися промислові парки, де підприємці могли будувати заводи на вигідних умовах. Там розміщувалися нові галузі промисловості – електротехніка, електроніка, загальне і транспортне машинобудування, легка і харчова промисловість. Багато міст мали великі науково-дослідні центри та ділові установи [8].

Аналогічна проблема виникає і у Франції. В Паризькій агломерації кінця 1940 р. спостерігається значна скупченість населення, різкий контраст за чисельністю населення з іншими районами, особливо депресивними. За період з 1936 по 1954 роки населення паризької агломерації збільшилось на 570 тис. чол., що відповідало кількості жителів м. Ліон. Різко постало питання про житло, ціни на землю, вільний простір, концентрацію промисловості. В розвитку Паризької агломерації 1949-53 р.р. постало питання деконцентрації промисловості шляхом створення нових промислових центрів або розвитку уже наявних в приміській зоні, поки що невеликих за розміром. Таким чином відбувається перерозподіл промисловості і демографічних ресурсів з міста в приміські зони для вирівнювання соціально-економічних процесів у місті та приміській зоні.

Для реалізації різноманітних проектів обмеження зростання найбільших міст застосовувалися економічні та адміністративні заходи регулювання: держава частково оплачувало витрати по переїзду підприємств зі столиць (у Франції - 60%, у Великобританії - 80%). У нових містах Франції був зменшений вступний внесок на будівництво промислових зон до 25 франків за 1 кв.м., проти 150 франків в Паризькому районі. У Великобританії фірми за кожне додатково створене робоче місце в нових містах отримували до 8 фунтів стерлінгів. У Франції широко застосовуються методи жорсткого адміністративного контролю – декрет 1958 р. узаконив необхідність отримання дозволу на будівництво або розширення (більш ніж на 10%)

промислових підприємств в Паризькому районі. Поєднання методів фінансового стимулювання та адміністративного контролю дозволили досягти певних результатів. Протягом 10 років з Паризького району в провінцію було переведено і знову створено більше 2200 підприємств [5].

Виникла проблема в обмеженості території і м. Токіо. На думку одного з японських прем'єр-міністрів - «Японія стала складатися з двох країн — столиці з околицями і решти держави». Роль Токіо в Японії можна порівняти з роллю Парижа у Франції. Це головний політичний та адміністративно-управлінський, фінансовий, промисловий, науковий центр країни. Після перенесення столиці в 1869 р. з Кіото в Едо і перейменування міста в Токіо (у перекладі його назва означає «східна столиця») воно починає швидко рости; вже в 1880 р. населення Токіо перевищило 1 млн. осіб. У 1910 р. склало 2,8 млн осіб, в 1920 р. — 3,7 млн, в 1930 р. — 5,4 млн, в 1940 р. — 7,4 млн осіб. Гостро постало питання про регулювання кількості населення, промислових об'єктів, меж міста та функціонування приміської зони, у зв'язку з цим муніципальна влада Токіо вимушена була відмовилась від ідеї зеленого поясу як незручного для зростаючого мегаполіса, нові міста приміської зони стали додатковими центрами для організації приміського розселення, регулювання забудови прилеглих територій та організації виробництва на них [9].

Регулюванням населення в Шанхаї — одному з найбільшому промислового, транспортному, фінансовому і культурному центрі Китаю почали приділяти увагу з 1950 року, коли населення агломерації нараховувало 5,3 млн. чол. В 1970 р. населення складало — 11,2 млн. чол. в 2000 — 14,2 млн. чол., 2010 р. — 29,4 млн. чол. В приміській зоні створювалися нові міста-супутники та отримували подальший розвиток вже існуючі населені пункти. На відміну від інших країн, в агломераціях Китаю проводилось озеленення приміських територій та приділялась увага розвитку приміського сільського господарства.

Таким чином, починаючи з 1920 р. в окремих країнах постає питання про регулювання межі міст та розвитку приміських територій. Питаннями планового розвитку міст, регулюванням економічних, соціальних, демографічних процесів міста і приміської території опікується держава. Менше втручання в процеси регулювання розвитку міста та приміської території спостерігається в США, де контрольовані процеси на відміну від стихійних не мали успіху. Виникали нові міста в приміській зоні, регульовані діловою активністю та ринковою економікою. Над проблемою виділення агломерацій в США задумалися ще в 1940-х рр. Уже тоді не тільки вченим, а й чиновникам стало ясно, що традиційні адміністративні межі міст вже не здатні відображати нові риси урбанізації. До 1950-их р. в країні була розроблена методика виділення так званих статистичних метрополітенських ареалів – згустків населення навколо великих міст. Перший список таких агломерацій (їх виявилось 160) був складений за переписом 1950 р. [6,7]

З кінця 1980 початку 1990-х років найбільші міста світу стали центрами передачі інформації, знань, надання професійних послуг. У них розміщуються навчальні та науково-дослідні установи, створюються наукові парки. Підприємства обробної промисловості передислокуються в приміські зони, в провінцію. Міста перебудовуються – реконструюються старі квартали, будуються театри, музеї, концертні та виставкові зали тощо, змінюється архітектурний вигляд, перетворюється економічний клімат (розміщуються штаб-квартири великого бізнесу, капіталу, будуються готелі, ресторани, розширюється торговельна мережа). Міська влада прагне залучити на постійне проживання висококваліфікованих фахівців, які більш мобільні, але висувають високі вимоги до якості міського середовища.

В країнах з плановою економікою, на відміну від країн з ринковою економікою, є більші можливості в системі районного планування. В СРСР, в зв'язку з високими темпами індустріалізації країни, з 1930 років спостерігається ріст промислових об'єктів, збільшення кількості міського

населення (в основному за рахунок сіл), наявність дешевої робочої сили. Освоєння передмість відбувається стихійно, що призводить до розуміння необхідності державного втручання, планового розвитку приміських територій.

Проблеми розвитку міст в СРСР стали розглядатися російськими вченими і фахівцями практично з зародженням радянської влади. Так як в соціалістичній економіці ринкові сили, що впливають на концентрацію і деконцентрацію населення і виробництва не діяли, потрібні були інші механізми, що регулюють ці процеси: в 49 містах було повністю заборонено будівництво нових і розширення діючих промислових підприємств, а більш ніж в 50 містах діяв принцип обмеження такого будівництва. Відносно населення, починаючи з 1930 р. діяли адміністративні обмеження з використанням механізму прописки осіб, які проживають за межами міста. Заборонялося приймати на роботу осіб понад ліміт чисельності, які не отримували права на постійне проживання. Однак, незважаючи на ці заходи число великих міст продовжувало зростати: у 1959 р. їх було – 14, в 1970 р. – 17, 1979 р. – 26.

З середини 1970-их р. проблеми розвитку великих міст в СРСР стали виходити на передній план і потребували вирішення. Саме в цей період в економіці великих міст проявляються негативні тенденції: збільшення обсягів незавершеного будівництва; відставання соціальної сфери; хронічне перевищення фактичної чисельності населення над розрахунковою; зростання питомої вартості міського господарства, норм експлуатаційних витрат і т.п.

Загострилися соціальні, екологічні, транспортні та інші проблеми великих міст, що послужило поштовхом до формування нових концепцій містобудування, структурно-містобудівних теорій і обґрунтувань, а також породило практичні дії з обмеження зростання найбільших міст. Механізм реалізації політики обмеження зростання міст залишався практично

незмінним з точки зору форм і методів регулювання. Поряд з адміністративними методами заборонного характеру, застосовувалася система містобудівних, розселенських і планово-прогнозних методів. Основним інструментом стримування зростання міст були різні містобудівні заходи, за допомогою яких здійснювалося державне управління розвитком міст різних типів. Вирішальна роль належала генеральним планам, в яких в комплексі були представлені основні сторони розвитку матеріально-виробничого середовища міст на довгострокову перспективу. Важливим засобом розосередження населення великого міста стало будівництво міст-спутників (особливо навколо Москви і Ленінграда).

З початку 1990-х років в Росії відбулися кардинальні соціально-економічні зміни, а саме: перебудова політичної системи і суспільних інститутів; ліквідація загальнодержавних і регіональних регулюючих механізмів (планових інститутів, відмова від державних інструментів управління умовами міського розвитку та ін.); зміни ролі класичних зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку і розміщення (економіко-географічне положення, чисельність населення і трудових ресурсів, наявність природно-сировинних ресурсів, адміністративне значення і т.п.); поява нових додаткових факторів (інститути місцевого самоврядування, ринкові структури, рівень економічної конкурентоспроможності, наявність ємного локального та регіонального ринків, готовність до реформ з боку місцевих і регіональних органів влади, які приймають рішення та ін.)

Все це позначилося на функціонуванні та розвитку міст, в тому числі і великих, загостривши старі і породивши нові проблеми. Колишня багаторічна тенденція – постійне зростання числа найбільших міст, збільшення в них чисельності населення – змінилася з початку 1990 на протилежну. З 11 міст-мільйонників, починаючи з 1992 року, у 8 зменшилась кількість населення. За 1991-2002 рр. чисельність населення цієї групи міст

скоротилася на 293 тис. чол., проте їх питома вага в загальній чисельності населення країни залишилася незмінною – на рівні 8.7% [10,12].

В Українській РСР в Постанові КПУ від 30 червня 1981 N 341 «Про обмеження промислового будівництва в великих містах» говориться, що з метою запобігання подальшої концентрації промисловості у великих містах і обмеження їх росту, а також стимулювання розвитку малих і середніх міст країни: заборонити будівництво і розширення (за рахунок нового будівництва) промислових підприємств у містах республіки Бердянськ, Ворошиловград, Горлівка, Дніпропетровськ, Донецьк, Жданов, Запоріжжя, Київ, Комунарськ, Краматорськ, Кривий Ріг, Львів, Макіївка, Миколаїв, Одеса, Севастополь, Сімферополь, Харків, Херсон, Ялта.

Також обмежити вказане будівництво у містах Дніпродзержинськ, Керч, Кіровоград, Лисичанськ, Кременчук, Полтава, Рубежне, Сіверодонецьк, Славянськ. Заборона, обмеження будівництва та розширення (за рахунок нового будівництва) промислових підприємств поширюється на територію населених пунктів, підпорядкованих Радам народних депутатів міст.

Подальший розвиток діючих промислових підприємств у містах, передбачених цією Постановою, повинен здійснюватися за рахунок реконструкції і технічного переозброєння без збільшення виробничих площ підприємств, чисельності працівників та обсягу шкідливих стоків і викидів.

В містах Дніпродзержинськ, Керч, Кіровоград, Лисичанськ, Кременчук, Полтава, Рубіжне, Сіверодонецьк, Слов'янськ, що мають важливе історико-архітектурне значення, обмежується промислове будівництво.

Заборонити будівництво і розширення (за рахунок нового будівництва) в містах Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Львові та Одесі будівель науково-дослідних і проектних інститутів, обчислювальних центрів, конструкторських бюро, експериментальних баз, вищих навчальних закладів, технікумів, а також будівель інших організацій, не пов'язаних з

безпосереднім обслуговуванням населення і потребами комунального, дорожнього і житлово-цивільного будівництва в місті. Будівництво і розширення (за рахунок нового будівництва) зазначених будівель в цих містах можуть здійснюватися, як виняток, у кожному окремому випадку тільки з дозволу Ради Міністрів УРСР [1]. Проте навіть такі міри не давали бажаного результату, міста «розповзалися», промислові міністерства під будівництво використовували вже наявні промислові території, посилюючи концентрацію підприємств, та враховуючи не регулюючи економічні відносини використовували місцеві ресурси – в першу чергу територію приміських зон, водні ресурси, інфраструктурні мережі. Процес зростання міських агломерацій набував все більших масштабів відбувалась нерегульована експансія на приміські зони.

Другим напрямком регулювання розвитку міст в СРСР був плановий розподіл продуктивних сил на основі ресурсного потенціалу територій з приміненням генеральних схем та планів.

З 1930-их років створюються законодавчі акти, будівельні норми і правила, в яких прописується питання не лише планування розвитку населених місць, а й приміських зон. Проектування населених місць треба виконувати на основі перспективних планів розвитку народного господарства з урахуванням розміщення продуктивних сил і розселення, передбачених в проектах (схемах) районного планування [11].

Нові промислові комплекси та підприємства слід, як правило, розміщувати в малих і середніх містах, що мають сприятливі умови для розвитку промисловості і розселення. При цьому не слід в зазначених містах допускати зосередження промисловості, яке може привести до перетворення їх у великі міста з чисельністю населення понад 300 тис. чол. В найбільших і великих містах будівництво нових і розширення існуючих промислових підприємств та інших об'єктів містоутворюючого значення не допускаються, за винятком підприємств та об'єктів, безпосередньо пов'язаних з

обслуговуванням населення і будівництвом міста (комунально-побутових, харчових, будівельної індустрії та ін.).

Розширення промислових підприємств та інших об'єктів містоутворюючого значення в найбільших і великих містах може бути допущено тільки в тих випадках, коли це не викликає збільшення чисельності містоутворюючих кадрів міста в цілому.

Планування міст повинно здійснюватися спільно з плануванням їх приміських зон з урахуванням проекту (схеми) районного планування, маючи на увазі використання територій приміських зон переважно для потреб міст.

Однак, зазначені заходи виявилися недостатньо ефективними, як і механізм регулювання, плановість, фінансова політика [4].

Висновки. Особливістю та проблематичністю розвитку і регулювання системи «місто – приміська зона» є:

- складність і багатоаспектність системи, велика кількість системоутворюючих зв'язків, вплив міста на приміську зону, розвиток факторів впливу у просторі і часі.
- відсутність чіткої територіальної межі «місто – приміська зона»
- система «місто – приміська зона» утворює цілісний «організм», об'єднаний виробничими, соціально-демографічними, ресурсними, інфраструктурними зв'язками, які в результаті неузгодженої контрольованості мало регулятивні. Приміська зона має статус підпорядкованості місту, проте виконує життєво важливі функції.
- відсутність чіткої просторової організації, неузгодженість розвитку її окремих елементів.
- відсутність системи управління приміською зоною, неузгодженість гілок влади у вирішенні питань функціонування і розвитку, удосконалення адміністративно-управлінських заходів, механізмів виробничого, соціального, планового регулювання.

- відсутність узгодженості з питань землекористування, накладання багаторівневих інтересів.

Список використаної літератури

1. Постанова КПУ від 30 червня 1981 N 341 «Про обмеження промислового будівництва в великих містах». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1048.2340.0>
2. Ібатуллін Ш.І. Оцінка впливу великого міста на поляризацію регіонального розвитку / Ш.І. Ібатуллін // Науковий вісник НАУ. – 2007. – №109. – С. 307-317.
3. Ібатуллін Ш.І. Соціально-економічні зв'язки великого міста та його приміської зони / Ш.І. Ібатуллін // Науковий вісник НАУ. – 2006. – №102. – С. 300-307.
4. Немець Л.М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні / Л.М. Немець, Я.Б. Олійник, К.А. Немець. – К. ; Х. : РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
5. Fringe and Suburb: A Confusion of Concepts // Social Forces, Vol. 37, No. 1, Oct., 1958, pp. 32-37
6. Pryor R.J. Delineating Outer Suburbs and the Urban Fringe // Geografiska Annaler. Series B, Human Geography, Vol. 51, No. 1, 1969, pp. 33-38
7. Schnore L.F. Satellites and Suburbs // Social Forces, Vol. 36, No. 2, 1957, pp. 121-127,
8. Whitehand J. W.R. Fringe Belts: A Neglected Aspect of Urban Geography // Transactions of the Institute of British Geographers, No. 41, 1967, pp. 223-233
9. Whitehand J. W.R. Conzenian Urban Morphology And Urban Landscapes Proceedings. 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul, 2007
10. Електронний ресурс. Режим доступу: http://studopedia.ru/2_22994_meri-pogranicheniyu-rosta-krupneyshih-gorodov.html
11. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.docload.ru/Basesdoc/7/7846/index.htm>
12. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.weekly/2010/0407/tema01.php>
Полян П.М., Селиванова Т.И. Городские агломерации России и новые тенденции эволюции их сети (1989-2002 гг.) // Известия РАН, серия географическая. 2007. №5. С. 18–27.